

УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

На правах рукопису

БОРИСОВ Вячеслав Іванович

**ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ
ОХОРОНИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА
В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**

Спеціальність: 12.00.08 — кримінальне право і кримінологія;
виправно-трудове право

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

ХАРКІВ 1993

Робота виконана на кафедрі кримінального права Української юридичної академії.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Академії правових наук України

Лановенко І. П.

доктор юридичних наук, професор

Пінаєв А. О.

заслужений діяч науки Російської Федерації, доктор юридичних наук, професор

Сахаров О. Б.

Провідна організація — Київський університет імені Тараса Шевченка.

Захист відбудеться « 29 » *Березня* 1993 р. о « 11 » год. на засіданні спеціалізованої ради Д. 068.25.02 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Українській юридичній академії (310024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Української юридичної академії.

Автореферат розісланий « 27 » *02* 1993 року.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00825902 (Q)

Вчений секретар
спеціалізованої ради
заслужений працівник народної освіти України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України

Даньшин І. М.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB-26.857

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ефективне використання досягнень науково-технічного прогресу суттєво збільшує можливості людини, підвищує результативність її діяльності, створює необхідні передумови для вирішення історичних завдань, проголошених Декларацією про державний суверенітет України. Разом з тим НТП рельєфно позначив загострення діалектичних протиріч між позитивними соціальними й економічними результатами і негативними його наслідками. Останні спричиняють все більш відчутні втрати, особливо в сфері виробництва. Поява нових його галузей /ядерної енергетики, електроніки тощо/ супроводжується різними шкідливими агентами /радіоактивні випромінювання, ультразвук, магнітні й електричні поля та ін./, які здатні спричинити значну шкоду життєдіяльності людини. Наступу таких шкідливих наслідків багато в чому сприяє і девіантна поведінка працівників, зайнятих на виробництві: несумлінність, безвідповідальність, неухважність тощо. Досить тут назвати катастрофу на Чорнобильській АЕС /1986 р./, вибухи, які час від часу мають місце на вугільних шахтах, зокрема, на "Суходільській-Східній" Луганської області /1992 р./ та інші. Трагедії такого роду вимагають нових підходів до проблем організації, надійності, технічного і правового забезпечення безпеки виробництва. Цьому мають сприяти різні заходи соціально-економічного, організаційного, санітарно-гігієнічного, культурно-виховного і правового характеру. В системі останніх неабияку роль посідають норми кримінального закону і особливо ті з них, які забезпечують кримінально-правову охорону безпеки виробництва.

У чинному КК України відповідальність за посягання на безпеку виробництва передбачена в декількох статтях, які розміщені в різних його главах. Так, у главу ІV "Злочини проти політичних і трудових прав громадян" введено склад злочину "Порушення правил охорони праці" /ст.135/. У главі Х "Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку та народного здоров'я" встановлена відповідальність за порушення різних правил: "безпеки гірничих робіт" /ст.218/, "будівельних робіт" /ст.219/, "безпеки на вибуховонебезпечних підприємствах або у вибуховонебезпечних цехах" /ст.220/, "зберігання, використання, обліку та перевозки вибухових речовин" /ст.221/, "зберігання, використання, обліку, перевозки радіоактивних матері-

алів" /ст.228-5/. Приписи, які містяться у цих статтях, являють у системі Особливої частини КК своєрідне системне нормативне утворення, загальною ознакою якого є функція охорони відносин безпеки виробництва від злочинних посягань. Ця функція покликана також сприяти реалізації конституційних прав громадян по охороні їх життя і здоров'я, виступати гарантом майнових інтересів власників, забезпечувати збереження навколишнього природного середовища. В зв'язку з таким великим значенням названих норм їх теоретичному аналізу приділяється серйозна увага. Саме цим проблемам присвятили свої роботи В.І.Антипов, О.П.Бораданков, М.С.Брайнін, С.Я.Булатов, З.А.Вишинська, В.К.Глистин, М.С.Гринберг, Е.М.Зінченко, С.О.Квелідзе, С.Г.Келіна, О.С.Кірзнер, П.В.Кобзаренко, О.Г.Корчагін, І.Ф.Крилов, О.В.Кузнецов, І.П.Лановенко, В.Т.Маляренко, В.Д.Меншагін, В.Д.Пакутін, О.В.Сахаров, С.І.Свинкін, В.О.Сергієвський, І.І.Слущкий, І.М.Сорокотягін, О.Н.Телевка, Б.С.Утевський, М.І.Федоров, В.І.Федотов, Г.І.Чангулі, В.А.Широков, А.К.Шогенов, М.С.Шостак, М.П.Яблоков та інші правознавці. Ці дослідження мають, безперечно, важливе наукове і практичне значення. Серед них слід виділити розробки, розпочаті проф. І.П.Лановенком, який захистив у 1972 р. докторську дисертацію на тему "Кримінальна відповідальність за злочини проти трудових прав громадян і безпеки виробництва в Українській РСР" і опублікував ряд монографій, що розвивають цю тему. Значний внесок в опрацювання вказаної проблеми зробили проф. М.С.Гринберг і О.Г.Корчагін, які вивчали злочини, здійснювані в сфері взаємодії людини і техніки. Необхідно також відзначити і роботи спеціаліста в галузі криміналістики проф. М.П.Яблокова. Разом з тим, слід відзначити, що відповідальність за злочини проти безпеки виробництва досліджувалась головним чином шляхом аналізу їх окремих видів, хоча деякі узагальнюючі і цінні характеристики знайшли місце в роботах професорів М.С.Гринберга, І.П.Лановенка і О.В.Сахарова. Однак загальні проблеми відповідальності за ці злочини все ще недостатньо розроблені. Так, за полем зору науковців залишилися питання про соціальну обумовленість норм КК про охорону безпеки виробництва. Проведені за останні два десятиріччя спеціальні дослідження показали, що за сучасних умов більше ніж будь-коли визначається необхідність виявлення соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, залежності її змісту і розміру від конкретних соціальних умов. Встановлення і розкриття відповідних факторів такої соціальної обумовленості дозволяє не тільки пояснити необхідність крими-

нальної відповідальності за злочини проти безпеки виробництва, але й прогнозувати розвиток відповідних норм кримінального законодавства, підвищити наукову обґрунтованість самого змісту закону. Особливу актуальність набуває це питання в роботі по підготовці нового КК України.

В зв'язку з тим, що норми, які охороняють безпеку виробництва, розміщені в різних главах Особливої частини КК, серед юристів немає єдності щодо віднесення тих чи інших злочинів до складу тих, що посягають на безпеку виробництва. Крім того, спостерігається значна розбіжність по конструюванню їх системи, критеріїв її формування і місця в Особливій частині кодексу, формулюванню окремих складів, родового і безпосереднього об'єктів, характеру причинного зв'язку, визначення наслідків, а також суб'єктивних ознак. Для вирішення цих питань необхідна розробка концептуальної теоретичної моделі цілісної, органічної системи норм про відповідальність за посягання на безпеку виробництва. Такий підхід дає можливість значно підвищити рівень кримінально-правової охорони всієї системи відносин безпеки виробництва в цілому і окремих її видів /безпеки праці, підвищено небезпечних робіт, виключно небезпечних виробництв, а також умов нешкідливості виробництва/. Нарешті, розробка позначених проблем являє собою одне з напрямлень міждисциплінарного дослідження безпеки виробництва в різних галузях науки права.

Викладене свідчить про важливість дослідження проблем кримінально-правової охорони безпеки виробництва, що накопичилися. Все це і зумовило вибір теми даної дисертації.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є теоретичний та методологічний аналіз основних проблем охорони нормами КК безпеки виробництва, спрямований на вироблення в цій сфері визначального шляху розвитку кримінального законодавства України як на найближчу, так і на віддалену перспективу, а також на вдосконалення практики застосування чинного КК. Для досягнення цієї мети поставлені такі основні завдання: 1/ зробити комплексний інтегративний аналіз соціально-економічних, технічних, нормативних, кримінологічних та історичних факторів, які обґрунтовують соціальну обумовленість кримінально-правової заборони, яка забезпечує охорону безпеки виробництва, і на цій основі визначити подальші шляхи його розвитку; 2/ розкрити сутність безпеки виробництва, виявити її найважливіші види, рівні, сфери і тим самим виробити найбільш ефективну систему її охорони кримінальним законом; 3/ провести

юридичний аналіз загальних об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів, що посягають на безпеку виробництва, на основі чого сформулювати їх родові поняття, яке могло б стати концептуальною теоретичною моделлю для конструювання відповідних норм КК; 4/ вивчити практику застосування чинного законодавства про відповідальність за злочини, які посягають на безпеку виробництва з метою розробки рекомендацій по її ефективності; 5/ сформулювати доктринальну модель системи норм про відповідальність за посягання на безпеку виробництва в новому КК України.

Предмет дослідження. В роботі досліджуються відносини безпеки виробництва як об'єкт кримінально-правової охорони, основні фактори соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, взаємодія кримінального закону з приписами інших галузей права і технічними нормами. Вивчені загальні ознаки злочинів, які посягають на безпеку виробництва, їх логічна система, а також практика застосування кримінального закону. Тим самим головну увагу приділено теоретичним і методологічним проблемам Особливої частини в межах охорони відносин безпеки виробництва. Разом з тим розглядаються і питання Загальної частини в тих рамках, які необхідні для даної теми.

Логіка дослідження. Автор протягом кількох років розробляв питання відповідальності за окремі злочини проти безпеки виробництва, що дозволило шляхом сходження від конкретного до абстрактного вийти на вирішення загальних проблем кримінально-правової охорони безпеки виробництва. Такий підхід в кінцевому результаті призвів до виявлення системи факторів соціальної обумовленості цієї охорони, визначення родового поняття складу відповідних посягань. Це, в свою чергу, дало можливість сформулювати доктринальну модель системи норм про відповідальність за посягання на безпеку виробництва, запропонувати низку новел для Загальної частини КК України, висловити судження по покращанню практики застосування чинного законодавства, зробити деякі пропозиції щодо проекту нової Конституції України і вдосконалення окремих норм трудового законодавства.

Методологічною основою дисертації є діалектичний метод пізнання соціальних і правових явищ, які так чи інакше стосуються предмету дослідження. Застосовані і спеціальнонаукові методи: логіко-юридичний, соціологічний, порівняльно-правовий, історико-правовий, статистичний, системно-структурного аналізу і синтезу.

Основні висновки і положення дисертації спираються на аналіз кримінального законодавства, постанов Пленумів Верховних судів Ук-

раїни і колишнього СРСР. У межах теми розглянуто конституційне, трудове, природоохоронне, господарське, цивільне й адміністративне законодавство України і колишнього СРСР. При порівняльній характеристиці використовувалось кримінальне законодавство деяких інших держав. Крім того, вивчені стандарти, правила, положення, інструкції, інші нормативні документи, які регулюють безпеку праці і виробництва.

Поряд з літературою з кримінального права опрацьовані публікації по державному, трудовому, адміністративному, цивільному і природоохоронному праву, загальній теорії та історії держави і права, кримінології, філософії, соціології, психології, в тому числі інженерній. Вивчена технічна література з проблем безпеки виробництва.

Використані як емпірична база власні вибіркові узагальнення матеріалів судової практики по Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Луганській, Харківській областях України та м. Києву /всього вивчено понад 600 справ/. Вивчені матеріали опублікованої судової практики, Верховних судів України і колишнього СРСР, а також дані дослідників, які працювали над проблемами боротьби зі злочинами, що посягають на безпеку виробництва. Крім того, проаналізовано 386 матеріалів слідчої практики прокуратури Харківської області та м. Харкова, приведено дані про нещасні випадки на підприємствах цього регіону, статистичні показники виробничого травматизму на Україні і в колишньому СРСР.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона: 1/ являє собою перше монографічне дослідження, де дається системний аналіз факторів соціальної обумовленості кримінально-правової заборони, яка забезпечує охорону безпеки виробництва на Україні; 2/ містить комплексну розробку загальних ознак складу злочинів, які посягають на безпеку виробництва, що дозволило сформулювати родові поняття цих злочинів і запропонувати доктринальну модель системи норм про відповідальність за посягання на безпеку виробництва в майбутньому КК України.

Основні положення, які визначають наукову новизну дисертації, що виносяться на захист:

- вказується, що наукове обґрунтування кримінально-правової охорони безпеки виробництва /включаючи удосконалення, декриміналізацію, прийняття нових норм/ повинно ґрунтуватись на системно-соціологічному аналізі факторів, які визначають соціальну обумов-

леність цих норм. Запропонована така інтегративна система факторів соціальної обумовленості: а/ соціально-економічні і технічні; б/ нормативні; в/ кримінологічні; г/ історичні;

- обґрунтовано, що соціально-економічні і технічні фактори відображають залежність правової організації безпеки виробництва від матеріальних умов існування суспільства, рівня його наукового і технічного розвитку. На цій основі: дані поняття виробництва /на рівні особливого, предметного поняття/ і його безпеки; встановлені види безпеки - безпека праці і суспільна безпека в сфері виробництва; виділені сфери і рівні безпеки праці і виробництва; показано, що частиною безпеки виробництва є його нешкідливість. Визначеним характеристикам /складовим/ безпеки поряд з об'єднуючими рисами притаманна якісна самостійність, що слід урахувати при побудові моделі системи норм КК про відповідальність за злочини проти безпеки виробництва;

- показано визначальний вплив НТП на розвиток кримінального законодавства, яке охороняє безпеку виробництва, що обґрунтовує такий прогноз: у найближчій і віддаленій перспективі будуть виникати проблеми корекції або доповнення норм КК, які охороняють безпеку виробництва, декриміналізації порушень менш серйозного характеру, введення до КК нових загальних і спеціальних норм;

- вказано на провідну роль конституційних норм серед інших нормативних факторів. Констатовано, що норми чинного КК не повною мірою відповідають конституційному принципу - охороні життя і здоров'я людини в процесі праці. Поза сферами їх дії залишилась значна частина умов нешкідливості виробництва, які вимагають кримінально-правової охорони. Зроблені пропозиції щодо проекту нової Конституції України: 1/ про виділення як загального положення права людини на охорону життя - вищу природну людську цінність; 2/ про закріплення як спеціального положення права громадян на охорону їх життя і здоров'я в процесі трудової діяльності; 3/ про сформулювання в окремій статті переліку соціальних суб'єктів, зобов'язаних забезпечити охорону праці і безпеки виробництва;

- аргументується, що формування кримінально-правової заборони має бути тісно пов'язане з усією системою правового забезпечення відносин безпеки виробництва. Показано, що дана система складається з регулятивних і охоронних норм права і являє собою складне міжгалузеве правове утворення. Обґрунтовується теза: кримінально-правові норми, будучи елементом /частиною/ такого утворення, мають бути

підпорядковані його загальним завданням і відповідати іншим його елементам. Аналіз міжгалузевої відповідності дозволив виявити прогалини у правовій охороні і зробити пропозиції по зістикуванню норм КК з іншими правоохоронними нормами. Дані окремі рекомендації по вдосконаленню законодавства про працю і прокурорський нагляд у галузі охорони безпеки виробництва;

- серед кримінологічних факторів виділяється основний - суспільна небезпека порушень правил безпеки виробництва. Її характерними показниками визнані: соціальна цінність суспільних відносин, які охороняються; суспільно небезпечні наслідки та їх соціальні якості /багатосуб'єктність, неусунення шкоди, міра реально заподіяної шкоди/; ознаки суб'єкту; склад вини; місце, де здійснюються злочини, які розглядаються; характер робіт і виробництв. Доказується, що для обґрунтування кримінально-правової охорони безпеки виробництва обов'язкова оцінка характеру і розміру збитків, які причиняються суспільству нещасними випадками на виробництві, професійними захворюваннями, а також матеріальними збитками. Криміналізація суспільно небезпечних дій з урахуванням цього фактору можлива лише при констатації певних якісних показників. Вирішальним із них є розмір можливої фізичної шкоди, додатковим - матеріальною. Для криміналізації порушень правил безпеки, які мають лише абстрактну /загальну/ небезпеку /загрозу/ настання наслідків, пропонується введення адміністративної або дисциплінарної преюдиції;

- показано, що історія становлення і розвитку кримінального законодавства про охорону безпеки виробництва характеризується двома основними тенденціями: прийняттям законодавцем загальних норм про відповідальність за порушення правил, які регулюють умови й охорону праці, встановленням спеціальних норм, що охороняють безпеку окремих виключно небезпечних виробництв, деяких підвищено небезпечних робіт. Обґрунтовується, що ці тенденції, а також досвід конструювання окремих норм мають враховуватися при підготовці нового КК України;

- родовим об'єктом злочинів, що розглядаються, визнані відносини, які забезпечують безпеку виробництва. Дається системно-структурний аналіз цих відносин шляхом з'ясування їх предмету, суб'єктів і соціального зв'язку між суб'єктами. Встановлені основні безпосередні об'єкти. На цій основі злочини, які посягають на безпеку виробництва, зведені в таку систему: а/ злочини проти

безпеки праці /ст.135 КК/; б/ злочини проти безпеки виробництва підвищено небезпечних робіт /ст.218, 219 КК/; в/ злочини проти громадської безпеки в сфері виключно небезпечних виробництв або робіт, пов'язаних з використанням виключно небезпечних речовин і матеріалів /ст.220, 221, 228-5 КК/. Обґрунтовується, що злочини, які досліджуються, мають і додаткові об'єкти, як обов'язкові, так і факультативні. Додатковим обов'язковим об'єктом виступають життя і здоров'я людини, а додатковим факультативним - власність і навколишнє природне середовище. Визначено "механізм" заподіяння шкоди безпеці виробництва. Встановлено, що шкода /її загроза/ додатковим об'єктам заподіюється опосередковано - через основний об'єкт;

- пропонується всі норми про злочини проти безпеки виробництва згрупувати в одну, самостійну главу. У новому КК України вона могла б бути поміщена після глави "Злочини проти загальної /варіант: громадської/ безпеки" і перед главою "Транспортні злочини";

- встановлено, що діяння як ознака об'єктивної сторони звичайно виглядає не як поодинокий акт дії або бездіяльності, а являє собою сукупність таких актів, їх систему, де порушуються не одна, а різні вимоги безпеки. Порушення /множинність порушень/ може бути як безпосереднім, так і опосередкованим, пов'язаним з технічною системою, що діє на предмети об'єктивного світу /включаючи потерпілого/. Особливості діяння необхідно враховувати при конструюванні диспозицій кримінально-правових норм, визначенні характеру самої дії або бездіяльності, їх протиправності, причинного зв'язку, суб'єктивної сторони. Дана класифікація правил, які забезпечують безпеку виробництва. Показано значення такої класифікації для вірної кваліфікації злочинів. Показано, що об'єктивну сторону злочинів, які досліджуються, закон пов'язує з констатацією діянь: а/ не вказуючи на межі небезпеки для життя, здоров'я, власності, навколишнього природного середовища; б/ вказуючи на межі його конкретної небезпеки; в/ вказуючи на реальну шкоду. Встановлено, що в чинному законодавстві опис реальних наслідків не завжди адекватно відображає чітко окреслення збитків, які причиняються безпеці виробництва, чому й пропонується користуватися при конструюванні диспозицій кримінально-правових норм уніфікованими певними поняттями. Разом з тим обґрунтовується збереження і такого оціночного поняття, як "інші тяжкі наслідки";

- виходячи з концепції необхідного заподіяння розвивається

теза про використання теорії імовірності для обґрунтування опосередкованого причинного зв'язку як закономірного. Це зв'язок: між виробничою діяльністю людини, яка містить у собі об'єктивну можливість небезпечних наслідків – системою умов реалізації такої можливості /яка встановлюється на основі певної математичної імовірності і блокується технічними нормами/ – та суспільно небезпечними наслідками. Для причинного зв'язку головною /необхідною/ умовою його розвитку має бути порушення людиною вимог безпеки, яке, вступаючи у взаємодію з іншими умовами заподіяння, може викликати наслідки як негайно, так і через деякий проміжок часу;

- при аналізові суб'єктивної сторони виділено ситуації множинності порушень вимог безпеки. Вказано, що у суб'єкта по відношенню до різних порушень можливі комбінації: прямого і непрямого умислу; прямого умислу і злочинної самовпевненості; прямого умислу і злочинної недбалості. Не виключені і більш складні сполучення умислу й необережності, в системі яких відправними є усвідомлення і бажання порушення якоїсь вимоги безпеки – першого у низці множинності порушень. Визначальним, однак, залишається ставлення суб'єкту до наслідків, яке може бути лише необережним;

- виділені фактори, які впливають на мотивацію злочинних порушень правил безпеки виробництва: економія часу; адаптація до небезпеки; перенесення звички; виробничий /професійний/ ризик та ін. Пропонується закріпити як обставину, що виключає злочинність діяння, правомірний виробничий ризик у сфері виробництва, помістивши цю норму у главі "Злочини проти безпеки виробництва" /як примітка до неї/;

- дається класифікація суб'єктів злочинів, які аналізуються, за їх правовим статусом: а/ посадові особи; б/ робітники і службовці; в/ сторонні для виробництва особи. Показано значення такого розподілу для кваліфікації злочинів, відмежування від суміжних складів, формулювання кримінально-правових норм. Пропонується вирішення суперечного питання про відповідальність керівних працівників виробництва;

- дається родове поняття злочинів проти безпеки виробництва. Обґрунтовується можливість його використання як концептуальної теоретичної моделі для конструювання в майбутньому КК України окремих складів злочинів проти безпеки виробництва;

- на підставі проведеного дослідження сформульовано проект глави "Злочини проти безпеки виробництва". Даються вихідні положення про

конструювання санкцій за конкретні види злочинів. Обґрунтовується необхідність включення окремих положень у Загальну частину нового КК України.

Апробація роботи. Основні положення, теоретичні і практичні висновки дисертації обговорені на республіканських і регіональних міжвузівських науково-практичних конференціях у Харкові /1975, 1978, 1989, 1990/, Києві /1992/, Москві /1976, 1989, 1990/, Краснодарі /1989/, Волгограді /1991/, на методологічних семінарах і засіданнях секції наук кримінального циклу Української юридичної академії, а також викладені в наукових публікаціях автора загальним обсягом понад 40 друк.арк. Ряд положень, які отримали розвиток у дисертації знайшли визнання в науці кримінального права і в певній мірі використовуються при розробці норм про відповідальність за злочини проти безпеки виробництва, виробленні керівних вказівок Пленуму Верховного Суду України.

Доповідна записка по удосконаленню чинного кримінального законодавства надіслана до робочої комісії по розробці проекту КК України при Кабінеті міністрів України. Надіслані пропозиції до робочої групи Конституційної комісії Верховної Ради України. Матеріали дисертації використовувались автором при підготовці й обговоренні за його участю проекту постанови Пленуму Верховного Суду України по справах про злочини в сфері безпеки виробництва, в роботі пошукувача як наукового консультанта Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку і боротьби зі злочинністю, а також у лекціях для практичних працівників і населення.

Отримані результати використовувалися в процесі викладання курсу "Кримінальне право" в Українській юридичній академії, в інших юридичних вузах України, а також в Аденському університеті /Республіка Йемен/, де автор протягом 2-х років викладав кримінальне право, підготував для цього вузу декілька навчально-методичних робіт. По темі дисертації опубліковані навчальні посібники, тексти лекцій, методичні вказівки, роздавальні та інші матеріали для студентів.

Практичне значення дисертації полягає: а/ в розробці пропозицій по вдосконаленню законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти безпеки виробництва, а також по вдосконаленню конституційного, трудового й адміністративного законодавства, які можуть бути враховані в законопроектних роботах, що зараз проводяться; б/ в наявності в ній рекомендацій по вірному і най-

більш ефективному застосуванню відповідних норм чинного КК України, які можуть бути використані в слідчо-судовій практиці; в/ в застосуванні положень і висновків, сформульованих у роботі, в викладанні кримінального і трудового права в юридичних навчальних закладах; г/ в використанні матеріалів дослідження для подальшої розробки питань кримінальної відповідальності за конкретні злочини проти безпеки виробництва.

Структура роботи. Відповідно до мети, предмету і логіки дослідження дисертація складається із вступу, двох розділів, які містять вісім глав, висновку і списку використаної літератури.

ЗМІСТ РОБОТИ

У "Вступі" обґрунтовується актуальність, мета і завдання, предмет і структура дослідження, вказується його методологічна основа, визначаються наукова новизна і практичне значення, формулюються положення, які виносяться на захист, вказується апробація дослідження.

В розділі першому "Соціальна обумовленість кримінально-правової охорони безпеки виробництва" дається комплексний інтегративний аналіз факторів, які обґрунтовують соціальну обумовленість кримінально-правової заборони, яка забезпечує охорону безпеки виробництва. Вказано, що перспективу для теорії права мають ті концепції, які виходять із системно-соціологічного дослідження факторів соціальної обумовленості. Для теми роботи автором запропонована інтегративна система факторів: а/ соціально-економічні і технічні; б/ нормативні; в/ криміногенні; г/ історичні. Глава I цього розділу "Соціально-економічні і технічні фактори, які обумовлюють кримінально-правову охорону безпеки виробництва" відкривається § I "Соціально-економічна і технічна сутності виробництва. Ознаки і поняття виробництва". Тут показано, що соціально-економічні і технічні фактори відображають залежність правової організації безпеки виробництва як об'єкту правового регулювання і охорони від матеріальних умов існування суспільства, рівня його наукового і технічного розвитку. Констатовано, що група кримінально-правових норм, які досліджуються в дисертації, охороняє саме безпеку суспільного виробництва, дві його сфери: матеріальне і нематеріальне виробництво. Поза зазначеною системою виробництва залишається трудова діяльність людини в межах домашнього господарства, так

звані неорганізовані промисли населення, робота окремих осіб за договором найму. Стосовно потреб кримінального права автором визначені такі ознаки виробництва: 1/ трудова діяльність людини, спрямована на отримання суспільно корисного результату, тобто праця; 2/ техніка виробництва – процес безпосереднього з'єднання робочої сили людини з майновими факторами виробництва /засобами і предметами праці/; 3/ суспільний характер виробництва; 4/ розподіл праці; 5/ нормативно-технічне і правове забезпечення виробництва; 6/ виробничий простір, до якого належать місце /територіальний компонент виробництва/ і середовище /екологічний компонент виробничого простору/; 7/ час виробництва. Відзначається їх важлива роль у застосуванні кримінального закону, відмежуванні норм, які охороняють безпеку виробництва, від інших норм КК. Запропоновано вважати, що виробництво /на рівні особливого, предметного поняття/ – це складна соціально-економічна і технічна відносно замкнута система, в основі функціонування якої лежить праця людини, спрямована на отримання суспільно корисного результату. Складовим елементом такої системи є технічні і правові норми.

У § 2 "Технічна природа небезпечних і шкідливих виробничих факторів. Стан безпеки як соціальна потреба" показано, що можливість небезпечного і /або/ шкідливого впливу на людину певного роду виробничих факторів іманентна виробництву; ця можливість – об'єктивна якість процесу взаємодії між людиною і майновими факторами виробництва /знаряддями, засобами, предметами/. Відзначається, що на сучасному рівні розвитку техніки й організації виробництва деякі можливості небезпечного або шкідливого впливу можуть бути твердо локалізовані технічним шляхом, проте більшість факторів поки що може бути усунено /або зменшено їх вплив/ лише при обов'язковому дотриманні встановлених на виробництві правил, тобто внаслідок дії людського чинника. Тому будь-який момент як безпосередньої так і опосередкованої взаємодії людини з майновими факторами виробництва, починаючи з дослідницької роботи, конструювання, проектування і закінчуючи випуском і експлуатацією промислової продукції, зведенням будівель і споруд, може стати при певних умовах потенційним джерелом небезпеки, і це залежить виключно від поведінки працівника виробництва, його ставлення до дотримання нормативів безпеки.

Наявність на виробництві небезпечних і шкідливих факторів обумовлюють потребу в станах /умовах/, які необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, оточуючого природного середови-

ща. Таким станом на виробництві є його безпека. Безпека виробництва - це такий технічний стан, при якому нейтралізується можливість поразючої дії на людей, майно і навколишнє природне середовище небезпечних і шкідливих виробничих факторів. Показано, що складовою частиною безпеки виробництва є його нешкідливість - система виробничих умов, які захищають працюючих /для деяких виробництв також сторонніх осіб/ від несприятливого впливу на їх здоров'я шкідливих виробничих факторів /наприклад, від професійних захворювань/. Видами безпеки виробництва є безпека праці і громадська безпека в сфері виробництва. За сферами забезпечення безпека праці поділяється на технічну і санітарну, а за рівнями - на безпеку звичайних і підвищено небезпечних робіт. Деяким виробництвам /як технічному цілому/, окремим речовинам /предметам праці/ притаманна виключна небезпека, тому вони потребують особливих організаційно-технічних режимів функціонування /використання/, включаючи правове забезпечення. Такими є: вибухонебезпечні підприємства /цехи/ і об'єкти атомної енергетики, а також вибухові і хімічні /особливо токсичні/ речовини і вироби, які їх містять, радіоактивні матеріали і біологічні об'єкти /небезпечні для людини/. Визначеним характеристикам /складовим/ безпеки, поряд з рисами, які їх об'єднують, притаманна якісна самостійність, що, як відзначено в дисертації, слід урахувувати при побудові моделі системи норм КК про відповідальність за злочини проти безпеки виробництва.

У § 3 "Науково-технічний прогрес - фактор, обумовлюючий удосконалення кримінально-правової охорони безпеки виробництва" відзначається, що на сучасному етапі НТП незмірно зростає роль правового регулювання і охорони виробництва, включаючи його безпеку. Щоб дані функції були успішними, право повинно бути мобільним, рухомим - відповідати НТП, всіляко сприяти його позитивним тенденціям і нейтралізувати або звести до мінімуму його негативні елементи. Певну роль у цьому процесі відіграють норми чинного КК, завдання яких - охорона відносин безпеки виробництва. Конструкція цих норм дозволяє їх використовувати в певних межах і для охорони новацій, обумовлених НТП. Проте не можна погодитися з тим, що чинний КК забезпечує достатньою мірою безпеку НТП. Наприклад, порушення правил поводження з високотоксичними хімічними речовинами або небезпечними для людини біологічними об'єктами може призвести до значного за масштабами ураження людей, шкоди навколишньому природному сере-

довищу. Такі наслідки не охоплюються в повному обсязі нормами чинного КК. Тому за умов НТП, стрімкого розвитку науки і техніки необхідне постійне удосконалення кримінального законодавства. Ось чому в найближчій і віддаленій перспективі будуть виникати проблеми корекції або доповнення норм КК, які охороняють безпеку виробництва; декриміналізації порушень менш серйозного характеру; введення в КК нових загальних і спеціальних норм. Але в усіх випадках відзначена система норм повинна відповідати двом вимогам: а/ охоплювати своєю охороною всю сукупність відносин безпеки виробництва; б/ відображати такі її елементи чи окремі характеристики /величини, якості/, які визначають ступінь суспільної небезпеки різних порушень відповідних правил безпеки і виробничої санітарії. Відзначається, що НТП - це тільки один з багатьох факторів, які обумовлюють необхідність новацій в кримінальному законодавстві, проте на створення ряду норм він має вирішальний вплив. До таких, вважає дисертант, і належать норми, що охороняють безпеку виробництва.

У главі II "Нормативні фактори, що обумовлюють кримінально-правову охорону безпеки виробництва", в § I "Конституція України й охорона нормами КК безпеки виробництва. Питання про охорону нешкідливості виробництва" виділяється провідна роль конституційних норм серед інших нормативних факторів. Визначені умови конституційної відповідності: а/ кримінально-правова норма /норма/ не повинна суперечити Основному Закону держави; б/ вона /норма, -и/ має достатньо повно реалізувати проголошені Конституцією принципи і положення. Аналіз першого з них показав, що кримінально-правова охорона безпеки виробництва впливає з положень чинної Конституції України про право громадян на охорону здоров'я. Кримінальний закон, відзначається у роботі, є одним із засобів їх юридичного захисту; він розвиває і деталізує "право громадян на охорону здоров'я". Обґрунтовується, що наявність норм, що охороняють безпеку виробництва /реальне буття/, в КК треба розглядати як необхідну і важливу кримінально-правову гарантію дотримання одного із основоположних прав людини, яке розвивається за теперішнього часу в концепції і проєкті нової Конституції України, - права громадянина на охорону життя і здоров'я. Суть такого роду гарантії полягає головним чином у загрозі застосування суворих санкцій за найбільш небезпечні порушення правил безпеки виробництва.

Аналіз другої умови конституційної відповідності показав, що

норми чинного КК не повною мірою відповідають конституційному принципу охорони життя і здоров'я людини в процесі праці. Поза сферою їх дії залишилася значна частина умов нешкідливості виробництва, які вимагають кримінально-правової охорони. Її необхідність прямо визначена в ст.40 проекту нової Конституції України.

У § 2 "Відповідність кримінально-правових норм загальній системі забезпечення безпеки виробництва" вказано, що держава для організації і забезпечення безпеки виробництва використовує систему законів і підзаконних актів, які належать до різних галузей права /трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного та ін./, а також технічні норми. Правові акти даної системи містять регулятивні й охоронні норми, загальним для яких є регулювання і охорона відносин безпеки виробництва. Ці акти в своїй сукупності являють собою певного роду складні міжгалузеві правові утворення. Показано, що за допомогою правових механізмів, які закладені в регулятивних нормах, виконуються технічні норми. Що ж до зв'язків між охоронними і технічними нормами, то вони, на думку дисертанта, опосередковуються дією регулятивних норм. Застосування конкретної охоронної норми, в тому числі кримінально-правової, в зв'язку з порушенням суб'єктом технічного нормативу можливе лише через пізнання правового механізму дії регулятивної норми. Наявність такої досить складної системи зв'язку вимагає від норм, які належать до різних галузей права, достатньої узгодженості. Тому кримінально-правові норми, які охороняють безпеку виробництва, що є елементом /частиною/ міжгалузевого утворення, повинні бути підкорені його загальним завданням і відповідати іншим його елементам. Необхідність такого підпорядкування впливає з розпоряджень, які містяться в регулятивних нормах, згідно з якими порушення визначених у них правил безпеки виробництва тягне правову відповідальність, у тому числі і кримінальну. Аналіз вказаної відповідності дозволяє виявити прогалини у правовій охороні /на міжгалузевому рівні/ і зістикувати у випадку необхідності норми КК з іншими правоохоронними нормами. Разом з тим відмічається, що нормам КК мають бути притаманні і свої ознаки, які якісно відрізняють їх від інших охоронних норм. Ними є вказівки у відповідних статтях КК на суспільно небезпечні наслідки певної тяжкості, які можуть наступити або наступають в результаті порушення кримінально-правової заборони.

У роботі вивчене також питання про місце заборони при пору-

шенні вимог технічної норми. Показано, що вона /заборона/ формується в середовищі регулятивних норм. Щодо кримінально-правових, то в них заборона, на думку дисертанта, відтворюється, причому, як правило, найзагальнішим чином. Досягається це за допомогою бланкетних диспозицій. Як підсумок вказується, що кримінально-правовим нормам, які охороняють безпеку виробництва, притаманна відносна самостійність; реальне їх застосування можливе тільки в сполученні з регулятивними нормами інших галузей права.

У главі III "Кримінологічні фактори, які обумовлюють кримінально-правову охорону безпеки виробництва" аналізується суспільна небезпека порушень правил безпеки, їх поширеність, матеріальні і моральні збитки, що спричиняються цими порушеннями суспільству.

У § I "Суспільна небезпека порушень правил безпеки виробництва" відзначається, що серед кримінологічних цей фактор є основним. Найхарактернішим його показником виступає соціальна цінність суспільних відносин, що охороняються, в основі формування яких лежать природні потреби людини в збереженні її життя і здоров'я на виробництві або в зв'язку з ним. Разом з тим відзначена цінність сама по собі ще не визначає необхідності обов'язкового використання кримінально-правових норм для охорони суспільних відносин від діянь, здатних заподіяти їм шкоду. Потрібні й інші обставини /ознаки, умови/, що визначають достатню для криміналізації ступінь суспільної небезпеки діянь, які розглядаються. До таких належать: 1/ суспільно небезпечні наслідки та їх соціальні якості /багатооб'єктність - життя, здоров'я, майно, оточуюче природне середовище; неусунення шкоди; тяжкість реальної шкоди/; 2/ ознаки суб'єкту /посадова особа, інженерно-технічний або інший працівник, відповідальні за дотримання правил безпеки виробництва/; 3/ зміст вини /визначальною ознакою якої є необережне ставлення суб'єкту до суспільно небезпечних наслідків/; 4/ місце, де скоюються злочини /заводи, фабрики, інша суспільно виробнича організація, незалежно від форм власності їх володарів/; 5/ характер робіт і виробництв /звичайні і підвищено небезпечні роботи, виключно небезпечні виробництва, роботи, що вимагають поводження з виключно небезпечними предметами/. Сукупність визначених обставин уявляється дисертанту достатньою для визнання певної частини порушень правил безпеки виробництва кримінально-карним діянням.

У § 2 "Фізична і матеріальна шкода відносинам безпеки виробництва" показується, що для обґрунтування кримінально-правової

охорони безпеки виробництва обов'язково слід оцінювати характер і розмір збитків, які наносяться суспільству нещасними випадками, професійними захворюваннями, а також матеріальними збитками. За даними статистичних органів, масштаби виробничого травматизму в Україні значні і мають тенденцію росту. Кількість людей, що гинуть на виробництві від нещасних випадків, практично така ж, як і тих, що гинуть від навмисних вбивств, що свідчить про те, що виробничий травматизм є серйозною проблемою для суспільства. Величезні також матеріальні втрати від нещасних випадків, що пов'язані з виробництвом, які включають виплати по листах непрацездатності, вартість зіпсованого устаткування, інструменту та матеріалу, вартість зруйнованих будівель, споруд та інші витрати. Саме такі збитки від нещасних випадків, їх масштаби, тяжкість і є найбільш безпосереднім соціальним джерелом формування кримінально-правових норм для охорони безпеки виробництва. Підкреслюється, що криміналізація суспільно небезпечних діянь з урахуванням фактора, що розглядається, обґрунтована лише при констатації певних якісних показників. Вирішальним /основним/ з них є розмір можливого фізичного збитку, додатковим – матеріального. Порушення правил безпеки на виробництві можуть призвести до різного ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, загибелі людей, матеріального збитку. Дисертант вважає, що мінімальним фізичним збитком, достатнім для його криміналізації, слід вважати середньої тяжкості тілесне ушкодження. Серйозну фізичну і матеріальну шкоду суспільству завдають і порушення на виробництві санітарних правил. Разом з тим їх згубний вплив на людину, особливо віддалені наслідки, явно недооцінюються. Таке становище, як вказано в дисертації, викликає необхідність розгляду цього питання і в рамках кримінального права. Рішення полягає в прийнятті спеціальної норми, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за порушення на виробництві санітарних правил.

У § 3 "Поширеність порушень технічних норм на виробництві" відмічається, що кримінально-правова норма визнається необхідною, коли охоплює типові і достатньо поширені форми антисуспільної поведінки. Названі умови характерні для норм КК, які охороняють безпеку виробництва. Типовими і найбільш поширеними на виробництві є порушення правил безпеки, які містять у собі лише абстрактну /загальну/ небезпеку /загрозу/ настання наслідків різного ступеня тяжкості. Відмічається, що комплекс відомих правових заходів, менш

репресивних, ніж кримінально-правові, який використовується в боротьбі з такими порушеннями, залишається малоефективним, що обумовлює необхідність включення до нього норм кримінального закону. Разом з тим кримінальна протиправність таких порушень має бути обмеженою кількісними і часовими межами, зокрема, застосуванням раніше до суб'єкту один або два рази засобів менш жорсткого правового впливу протягом року. Основою для вибору одно- або двократною преюдиції має служити цілий комплекс об'єктивних і суб'єктивних факторів: види виробництв і робіт, небезпечні і шкідливі виробничі фактори, сфери безпечного забезпечення, масштаби можливої шкоди, суб'єкти діяльності, особиста позиція правопорушника. Тому для кримінально-правової охорони безпеки виключно шкідливих виробництв і робіт, поєднаних з використанням виключно небезпечних речовин /матеріалів/ достатньо однократною преюдиції. В інших випадках перевагу слід віддавати двократній преюдиції. В роботі обґрунтовується необхідність використання поряд з адміністративною і дисциплінарною преюдиції. Дисертант вважає, що перехід до конструювання кримінальної відповідальності за безнаслідкові порушення правил безпеки /за умови адміністративної або дисциплінарної преюдиції/ дозволить відмовитися від положень, що себе не виправдали, у відповідності з якими кримінальна відповідальність можлива за діяння, що створило на виробництві лише небезпеку заповідання шкоди. Такі положення закону, як відомо, зараз на практиці не застосовуються. Що ж до порушень правил безпеки виробництва, які визивають реальні суспільно шкідливі наслідки, то їх, звичайно, значно менше, ніж безнаслідкових порушень. Проте віднести їх до поодиноких, виключних не можна. Аналіз статистичних даних і матеріалів слідчої і судової практики показав, що таким діянням притаманний певний коефіцієнт поширеності і тому вони вимагають кримінальної відповідальності.

У главі ІV "Тенденції розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за злочини проти безпеки виробництва", в § 1 "Розвиток кримінального законодавства про порушення правил охорони праці" і § 2 "Розвиток кримінального законодавства про посягання на громадську безпеку в сфері виробництва" вивчено досвід становлення на Україні кримінального законодавства про відповідальність за порушення правил охорони праці і безпеки виробництва до прийняття кримінальних кодексів; встановлені основні напрямки і фактори розвитку такої відповідальності за КК 1922, 1927 і

1960 рр., зроблено порівняльно-історичний аналіз формування диспозицій і санкцій окремих статей відповідних кримінальних законів. Показано, що в перші роки радянської влади на Україні питання кримінально-правової охорони безпеки праці і виробництва вирішувались, як правило, загальним чином разом з охороною інших інтересів у галузі трудових прав або громадської безпеки. Інститут же кримінально-правової охорони безпеки виробництва окреслився в системі кримінального законодавства лише в 1922 р., з прийняттям першого КК. Він характеризувався "розкиданістю" кримінально-правових норм по різних главах КК, намаганням конкретизації в законі порушень, що спричиняли шкоду безпеці виробництва, широким застосуванням інституту аналогії. В конструюванні норм поступово намітився перехід до використання бланкетних диспозицій. Починаючи з 1922 р., проглядається прагнення до більш суворої кримінальної відповідальності посадових осіб. З часом визначилися дві основні тенденції розвитку кримінального законодавства, яке охороняє безпеку виробництва: перша - прийняття загальних норм про відповідальність за порушення правил, що регулюють умови й охорону праці; друга - встановлення спеціальних норм, які охороняють безпеку окремих виключно небезпечних виробництв, деяких підвищено небезпечних робіт, а також порядок поведіння /в тому числі на виробництві/ з окремими небезпечними речовинами /матеріалами, предметами/. Такі норми охороняли і безпеку праці, і громадську безпеку в сфері виробництва. У КК 1960 р. відбулась акумуляція норм, що охороняють безпеку виробництва, в межах двох глав КК, причому, за винятком ст. 135, вони зібрані у главі "Злочини проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я".

Вивчення історичного досвіду розвитку дало підставу для деяких висновків: кримінальна відповідальність за посягання, що розглядаються, оправдала себе, її необхідно зберегти в новому КК України; слід завершити процес акумуляції відповідних статей, об'єднавши їх в одну главу КК; ця глава повинна містити загальні й спеціальні норми; перевагу в подальшому розвитку має бути віддано спеціальним нормам.

Розділ другий "Загальне поняття злочинів проти безпеки виробництва" присвячений комплексному аналізу загальних ознак складу злочинів, які посягають на безпеку виробництва. В ньому ставиться за мету визначити ознаки діянь, що розглядаються, і на їх основі сформулювати родові поняття злочинів проти безпеки виробництва,

дати загальні і спеціальні рекомендації про подальше удосконалення кримінального законодавства і практики його застосування. У зв'язку з цим досліджуються об'єкти, об'єктивна і суб'єктивна сторони, а також суб'єкти злочинів, які посягають на безпеку виробництва.

У главі I "Об'єкт злочинів проти безпеки виробництва", в § I "Родовий об'єкт /поняття, структура/" висловлена думка, що встановлення об'єкту має ґрунтуватися на системно-структурному аналізові суспільних відносин шляхом зв'язування їх предмету, суб'єктів і соціального зв'язку між суб'єктами. Відзначено, що основою формування суспільних відносин є певні соціальні інститути, які складаються в суспільстві в процесі /з приводу/ суспільно виробничої діяльності людей. При здійсненні такої діяльності у її виконавців виникає потреба у створенні на виробництві станів /умов, середовища/, які гарантували б збереження їх здоров'я, життя, забезпечували б роботу /в частині цих благ/ без остороги, страху. Дані потреби об'єктивні, мають стійкі підстави в матеріальній дійсності, викликані суспільною працею. Будучи результатом функціонування виробництва, такі потреби значної кількості його учасників акумулюються в соціальні потреби, які, на думку дисертанта, і виступають як соціальні передумови організації суспільних відносин. Соціальні потреби як фактори, з приводу або в зв'язку з якими виникли і функціонують суспільні відносини, набувають якості суспільних інтересів. Дисертант пояснює таку трансформацію тим, що не всі соціальні потреби, що виникають у суспільстві, стають предметом /"ядром"/ суспільних відносин, а тільки усвідомлені, сприйняті як необхідні для їх формування. Цим предметом відносин і є безпека виробництва /як суспільний інтерес/.

Відзначається, що основним суб'єктом забезпечення безпеки виробництва виступає держава, яка здійснює функції в цій галузі через органи законодавчої, виконавчої і судової властей. Другий суб'єкт – це працівники виробництва, відповідно до потреб яких формуються відносини безпеки і які мають права й обов'язки по участі в забезпеченні безпеки виробництва. Суб'єктами цих відносин є також професійні спілки /іх об'єднання, органи/, що захищають інтереси працівників у цій галузі. У зв'язку з діяльністю деяких виробництв суб'єктами відносин визнані також сторонні особи, які зацікавлені в безпечному і нешкідливому функціонуванні таких виробництв, використанні його продукції.

Для безпеки виробництва характерний вольовий соціальний зв'яз-

зок, суть якого полягає у встановленні і підтримці стану безпеки. Ці завдання досягаються шляхом створення державою і його органами свого роду нормативного каркасу зв'язків, необхідних для функціонування /організації/ відносин безпеки виробництва. Підлеглі цій задачі працівники виробництва, а в окремих випадках і сторонні особи, виконують закладені в законодавчих та інших нормативних актах /включаючи технічні норми/ вимоги й умови, забезпечуючи цим безпеку виробництва. Сказане вище дозволило зробити висновок, що родовим об'єктом злочинів, передбачених ст.135, 218-220, 221, 228-5 КК, є відносини, які забезпечують безпеку виробництва.

У § 2 "Безпосередні об'єкти та їх види" відзначається, що встановлення цих об'єктів має важливе значення. Дослідження суспільних відносин, яким причинається збиток конкретними діями, передбаченими ст.135, 218-220, 221, 228-5 КК, дозволило встановити такі основні безпосередні об'єкти: безпека праці; безпека проведення гірничих робіт; безпека проведення будівельних робіт; громадська безпека в сфері робіт на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах; громадська безпека у сфері поводження з вибухонебезпечними речовинами; громадська безпека у сфері поводження з радіоактивними матеріалами. На цій підставі злочини, які посягають на безпеку виробництва, пропонується звести до такої системи: а/ злочини проти безпеки праці /ст.135 КК/; б/ злочини проти безпеки проведення підвищено небезпечних робіт /ст.218-219 КК/; в/ злочини проти громадської безпеки у сфері виключно небезпечних виробництв або робіт, пов'язаних з використанням виключно небезпечних речовин і матеріалів /ст.220, 221, 228-5 КК/.

Злочини, що розглядаються, мають і додаткові безпосередні об'єкти /як обов'язкові, так і факультативні/. В дисертації обґрунтовується висновок, що додатковим обов'язковим об'єктом всіх злочинів, які посягають на безпеку виробництва, виступають життя і здоров'я людини, а додатковими факультативними об'єктами злочинів, передбачених ст.218-220, 221, 228-5 КК, - власність і оточуюче природне середовище /екологічна безпека/.

У § 3 "Механізм спричинення шкоди відносинам безпеки виробництва. Потерпільний від злочину" вказується, що кожному об'єкту, як елементу складу злочину, притаманний свій механізм завдання шкоди. Встановлення іншого механізму, вважає дисертант, потребує або іншої кваліфікації, відповідної скоєному, або відмови від визнання

для даного випадку в діянні особи ознак складу злочину. Для злочинів, що розглядаються, визначений /в узагальненому вигляді/ такий механізм: особа, зобов'язана дотримуватися правил безпеки на виробництві, порушуючи їх, впливає безпосередньо на "соціальний зв'язок", розриває або змінює його в якійсь ланці. Це означає, що у відносинах безпеки виробництва виникають деформація, дезорганізація, послаблення соціальних зв'язків, втрата "керівництва" і контролю. В результаті цього знижується встановлений рівень безпеки. Небезпечні виробничі фактори виходять з-під контролю, підвищуючи різним чином /в якійсь мірі, значно, різко/ імовірність спричинення шкоди додатковим об'єктам - життю, здоров'ю, власності та ін. Шкода цим відносинам /загроза спричинення такої шкоди/ спричиняється опосередковано, через основний об'єкт.

У дисертації відзначається, що питання про потерпілого від злочинів, які розглядаються, необхідно вирішувати у взаємозв'язку з змістом основного і додаткового об'єктів, що охороняються безпосередньо відповідною кримінально-правовою нормою. Так, визнання основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст.135 КК, відносин по забезпеченню безпеки праці на виробництві дозволяє точно визначити, що потерпілим від даного злочину може бути тільки учасник виробництва. Потерпілими від злочинів, відповідальність за які встановлена ст.218-220, 221, 228-5 КК, можуть бути будь-які особи: працівники відповідних виробництв; інші особи, які здійснюють тимчасову діяльність на виробництві; особи, які не мають ніякого відношення до даного виробництва. Визнання такого кола потерпілих від злочинів, передбачених ст.218-220, 221 і 228-5 КК, багато в чому пояснюється специфікою відносин громадської безпеки в сфері виробництва. Ці відносини кореспондуються, з одного боку, з відносинами безпеки праці /у певних випадках навіть включають їх в себе/, з другого - з відносинами загальної безпеки. Змикаючись з останніми, вони і забезпечують інтереси невизначеного кола сторонніх осіб /їх життя, здоров'я/, але в межах /навкруги, біля, в зв'язку.../ діяльності виробництва.

У главі II "Об'єктивна сторона злочинів проти безпеки виробництва", у § I "Діяння /дія, бездіяльність/" відзначається, що діяння як ознака об'єктивної сторони виявляється в порушенні вимог безпеки, які містяться у правилах безпеки праці і виробництва. Порушення виглядає звичайно не як поодинокий акт дії /бездіяльності/, а як сукупність таких актів, система, де порушується не одне,

а різні вимоги безпеки, причому таке порушення може бути як безпосереднім, так і опосередкованим. В останньому випадку порушення охоплює фізичний рух людини /дія, бездіяльність/ і функцію технічної системи. Проте таке сполучення, на думку дисертанта, є одним цілим /діянням/ лише в межах безпосередньо контрольованого людиною впливу за допомогою техніки на інші предмети об'єктивного світу /включаючи потерпілого/. Висловлено судження про збереження в законі поняття "порушення", яке охоплює всі можливі відступи від вимог безпеки на виробництві, які здійснюються шляхом дії /бездіяльності/.

Відзначається, що злочини проти безпеки виробництва – це є порушення виключно писаних правил безпеки. Диспозиції відповідних статей є бланкетними, в зв'язку з чим кримінальна протиправність передбачених ними посягань має змішаний характер: вони порушують не тільки кримінально-правову норму, але й норми інших галузей права. Останні містять як загальні приписи про недопустимість порушень, так і конкретні технічні вимоги. Саме ці вимоги необхідно встановлювати для визначення змісту діяння. У диспозиціях правила викладені загальним чином, що, на думку дисертанта, себе виправдало. За видами вони розподіляються на правила: охорони праці, виробничої санітарії, безпеки проведення окремих робіт, безпеки функціонування виключно небезпечних виробництв, безпечного поводження з виключно небезпечними речовинами /матеріалами/, безпеки промислової продукції /технічні умови її виробництва і експлуатації/. За сферами застосування їх можна розподілити на єдині, міжгалузеві, галузеві і нормативні акти окремих підприємств, а за характером вимог, які вони містять, і їх галузевої належності – на загальні, спеціальні, наскрізні /для робіт, які можуть застосовуватися в декількох галузях виробництва/ і технічної експлуатації /які забезпечують як нормальне здійснення технологічних операцій, так і безпеку виробництва і його продукції/. Запропонована класифікація правил має значення для вірної кваліфікації порушень правил безпеки на виробництві, відмежування їх від інших злочинів. У зв'язку з аналізом правил вивчено поняття "гірничі роботи", "будівельні роботи", "виробничо-технічна дисципліна" та інші, які використовуються в диспозиціях статей, що розглядаються, і з приводу яких /для забезпечення безпеки їх провадження, дотримання, функціонування, використання і т.д./ встановлені відповідні правила безпеки. Висловлені міркування щодо збереження в кримінальному законі

поняття "правила" як найбільш загального по відношенню до інших визначень нормативних актів, які містять вимоги безпеки /стандарти, інструкції, накази, технічні умови, допуски та ін./. Дане поняття не тільки охоплює писані джерела, які містять вимоги безпеки /умови нешкідливості/, але й характеризує існуючу на виробництві нормативно обумовлену /обов'язок дотримання правил/ поведінку людини.

У § 2 "Наслідки злочину" відзначається, що порушення вимог, які містять правила охорони праці, виробничої санітарії, провадження окремих робіт та ін., знижують встановлений для виробництва рівень безпеки. Виробничі небезпечні фактори виходять з-під контролю, підвищуючи імовірність спричинення шкоди життю, здоров'ю, власності, навколишньому природному середовищу. Це основний наслідок злочинів, які розглядаються. Будучи результатом порушення, він /наслідок/ співпадає, як правило, з діями у часі. З певною часткою умовності можна сказати, що такий наслідок є властивістю порушення; в цьому, на думку дисертанта, полягає соціальна природа основного наслідку злочинів, які розглядаються, його суспільна небезпека. Аналіз відповідних статей КК дає підстави стверджувати, що об'єктивну сторону цих злочинів закон пов'язує з констатацією діянь, при цьому: а/ не вказуються межі небезпеки для життя, здоров'я, власності, навколишнього природного середовища - вони конкретизуються теорією і практикою /ч.І ст.220 і ч.І ст.221 КК/; б/ вказуються межі його конкретної небезпеки /ч.І ст.135, ч.І ст.218, ч.І ст.219, ч.І ст.228-5 КК/; в/ вказується реальна шкода. Відзначена в першому і другому випадках небезпека /загроза/ спричинення шкоди трактується дисертантом як свого роду наслідок. Полягає її свідчить про створення на виробництві такого стану /протилеглого безпеці/, коли з необхідністю має бути спричинена реальна фізична або матеріальна шкода.

Встановлено, що опис у відповідних статтях КК реальних наслідків не завжди адекватно відображає чітко окреслення шкоди, яка спричиняється безпеці виробництва. Тому перспективним слід вважати шлях конкретизації в законі наслідків, які містять оцінку шкоди життю і здоров'ю людини. Пропонується користуватись уніфікованими поняттями: "середньої тяжкості тілесне ушкодження", "тяжке тілесне ушкодження", "людські жертви" тощо. Разом з тим обґрунтовується необхідність збереження і такого оціночного поняття, як "інші тяжкі наслідки", яке охоплює спричинення іншого особливо тяжкого збитку, зокрема, матеріального.

У § 3 "Причинний зв'язок між діянням /дією, бездіяльністю/ і суспільно небезпечними наслідками" відзначається, що по кожній кримінальній справі необхідно встановлювати причинний зв'язок між порушеннями правил безпеки і реальною шкодою, яка наступила, або можливістю її настання. Обґрунтовується, що порушення таких правил є причиною наслідків лише в тому випадку, якщо вони /наслідки/ мали підстави в даному порушенні, були його закономірним /необхідним/ результатом. Відзначено, що причинний зв'язок для злочинів, що розглядаються, може бути прямим /безпосереднім/ і опосередкованим, але в будь-якому випадку необхідним. Для обґрунтування опосередкованого причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони складу злочину дисертантом використовуються положення теорії імовірності. Показано, що для причинного зв'язку головною /необхідною/ умовою його розвитку має бути порушення суб'єктом вимоги безпеки, яке, вступаючи у взаємодію з іншими умовами спричинення /дія технічних систем, фізичні, хімічні, біологічні і т.п. властивості предметів, поведінка інших учасників виробництва, сторонніх осіб/, може викликати наслідки як негайно, так і через якийсь /іноді довготривалий/ проміжок часу. Встановлена на основі математичної імовірності і передбачена вимогою безпеки "необхідність" прокладає собі шлях /розвивається/ через "випадкову" дію інших умов спричинення, можливість проявлення яких характеризується певною стійкою частотою.

У роботі проаналізовані випадки причинного зв'язку між порушеннями різних вимог безпеки /множинність порушень/, які допускаються одним або декількома суб'єктами, і суспільно небезпечним наслідком. Відзначено, що в таких ситуаціях особі, яка встановлює причинний зв'язок, необхідно отримати цілісну уяву про комплекс саме таких умов /співпричин/, сукупність яких /при їх взаємодії/ викликала загальний результат. Умови /в тому числі, можливо, і деякі порушення/, які не сприяли результату, повинні виключатися з причинного зв'язку.

У главі III "Суб'єктивна сторона злочинів проти безпеки виробництва", в § 1 "Форми, об'єм і зміст вини" і § 2 "Характеристика необережного ставлення суб'єкту до наслідків порушень правил безпеки виробництва" вказується, що суб'єктивну сторону злочинів, які розглядаються, необхідно встановлювати у відповідності з особливостями їх об'єктивної сторони. Аналізуючи дискусію про склад вини, її форми і об'єм, автор прийшов до висновку, що у суб'єктів, які порушують правила безпеки, можна встановити дві групи варіан-

тів психічного ставлення до ознак об'єктивної сторони складу злочину. Перша група характеризується психічними процесами, які протікають у рамках так званої змішаної форми вини, друга – тільки ознаками необережної вини. Щодо першої групи, автор приводить додаткові аргументи на користь змішаної форми вини. Така форма вини виникає, коли суб'єкт свідомо порушує одне або декілька вимог безпеки /найбільш поширене явище на виробництві/. Усвідомлення порушення супроводжується бажанням такого порушення. Отже, свідоме ставлення особи до діяння містить деякі ознаки прямого умислу, виключаючи передбачення, звернене до наслідків. Разом з тим на виробництві часто зустрічаються випадки сполучених /що знаходяться один з одним у зв'язку/ порушень декількох вимог безпеки /множинність порушень/. Тут у суб'єкта по відношенню до різних порушень можливі комбінації: прямого і непрямого умислу, прямого умислу і злочинної самовпевненості, прямого умислу і злочинної недбалості. Не виключені і більш складні комбінації ознак умислу і необережності, в системі яких відправним є усвідомлення і бажання порушення якоїсь вимоги безпеки – першого у низці множинності порушень.

Вимоги безпеки можуть бути порушені і через злочинну недбалість. Дисертант зауважує, що при такому ставленні суб'єкту до діяння питання про змішану форму вини усувається, оскільки в його ставленні до всіх ознак злочину не спостерігається змішування різних форм /умислу і необережності/ вини. Злочинно-недбалому ставленню до діяння може відповідати тільки аналогічне ставлення до наслідків /у випадку, якщо вони настануть/.

Ставлення суб'єкту до наслідків у системі ознак суб'єктивної сторони злочинів, які досліджуються, є вирішальним. До них винний може ставитися злочинно самовпевнено або злочинно недбало, чому в цілому злочини проти безпеки виробництва визнаються необережними.

У § 3 "Мотивація порушень правил безпеки виробництва" вказується, що помітну роль відіграють мотиваційні фактори і їх похідні – мотиви і цілі, якими керується особа, що свідомо порушує правила безпеки виробництва. Дисертант виділяє фактори, які впливають на мотивацію: економія енергетичних ресурсів людського організму; економія часу; адаптація до небезпеки; самоутвердження в очах партнерів по роботі; самоутвердження свого "я"; прагнення слідувати традиціям, які склалися в колективі; перенесення звички; наслідування "ідеалу"; переоцінка власного досвіду; стресовий стан; схильність /або смак/ до ризику; спонтанний /непрагматичний/ ризик; ви-

робничий /професійний/ ризик. У роботі дана характеристика цих мотиваційних факторів. Аналіз виробничого ризику дозволив висунути пропозицію про закріплення поняття "виправданий виробничий ризик", як обставина, яка виключає злочинність діянь за спричинену шкоду, безпосередньо у главі "Злочини проти безпеки виробництва" /як примітку до неї/.

Вивчення мотивів і цілей порушень, що розглядаються, дало можливість поділити їх умовно на три відносно самостійні групи: соціально-виправдані, соціально-нейтральні й антисуспільні /шкідливі/. Встановлено, що 70 % усіх злочинів здійснюється за соціально-виправданими і соціально-нейтральними мотивами і цілями.

У главі IV "Суб"ект злочинів проти безпеки виробництва", в § I "Деякі питання осудності і віку кримінальної відповідальності" характеризуються загальні юридичні ознаки суб"єкту цих посягань. Розглянута проблема осудності /неосудності/ операторів технічних систем. Дані критична оцінка пропозиціям про можливу диференціацію в кримінальному законі осудності /неосудності/ на "загальну" і "спеціальну" /або "професійну", "спеціально-професійну"/. Висловлені додаткові аргументи на користь рішення цього питання на основі юридичного і медичинського критеріїв неосудності. Що стосується деяких можливих психічних відхилень у операторів технічних систем, які не підпадають під дію ст.12 КК, то дисертант вважає, що такі випадки повинні вирішуватися за правилами суб"єктивного критерію необережної вини /"міг чи не міг"/. Приведені судження на підтримку введення в Загальну частину КК положення про можливість застосування судом до оператора технічної системи, визнаного винним у настанні суспільно небезпечного наслідку, додаткового покарання – позбавлення права на якийсь час або безстроково займати певну посаду або займатись певною діяльністю.

Вивчення питання про підвищений вік кримінальної відповідальності дало можливість підтримати пропозицію про закріплення в Загальній частині КК положення про відповідальність за окремі злочини, починаючи з 18 років. До числа таких дисертант пропонує включити всі злочини проти безпеки виробництва.

У § 2 "Ознаки і класифікація спеціальних суб"єктів" дана класифікація суб"єктів злочинів, які аналізуються, за: а/ їх правовим статусом і б/ кількісними характеристиками додаткових ознак. На першій підставі суб"єкти класифіковані на три групи: I/ посадові особи – на них прямо вказано в ст.135 КК, в інших випадках це ви-

тікає із закону /ст.218-220, 221, 228-5 КК/; 2/ робітники і службовці /ст.218-220, 221, 228-5 КК/; 3/ сторонні для виробництва особи /ст.220, 221, 228-5 КК/. Всі вони віднесені дисертантом до спеціальних суб"єктів. В обґрунтування такого твердження використані кількісні характеристики додаткових ознак спеціального суб"єкту. На цій підставі до складних /комбінованих/ суб"єктів /тобто яким притаманні дві й більше ознак, що їх характеризують/ віднесені: посадові особи, робітники і службовці виробництва. Простими суб"єктами визначаються сторонні /будь-які/ особи, які, правомірно знаходячись на виключно небезпечному виробництві, або які вступили з виробництвом в договірні відносини по використанню послуг, зобов'язані у встановленому нормативними актами порядку дотримуватися правил безпеки /ст.220, 221, 228-5 КК/. Вказані класифікації суб"єктів злочинів проти безпеки виробництва дозволили вирішити низку питань кваліфікації, відмежування злочинів, які розглядаються, від суміжних, вказати судження по введенню деяких додаткових ознак спеціального суб"єкту до кримінального закону і диференціації їх відповідальності за злочинні порушення правил безпеки праці.

Окремо розглянуто питання про відповідальність керівних працівників виробництва. Такі особи підлягають відповідальності за вказаними статтями КК: а/ коли вони не вжили заходів проти завідомо їм відомого порушення спеціальних правил безпеки нижчестоящим працівником; б/ разом з ним допустили порушення; в/ взяли на себе безпосереднє керівництво окремими роботами; г/ дали вказівки /розпорядження/ робітникам, які протирічать вимогам безпеки.

У висновку, який завершує дисертацію:

І. Дається визначення злочинів проти безпеки виробництва. Це передбачені кримінальним законом винні суспільно небезпечні діяння, що порушують встановлені законодавчими або іншими нормативними актами правила безпеки виробництва і які створюють небезпеку загибелі, травмування людей, професійних захворювань, спричинення тяжкої школи або які потягли за собою такі наслідки. Дане визначення, як уявляється, може бути використано як концептуальна теоретична модель для конструювання в майбутньому КК України окремих складів злочинів проти безпеки виробництва.

П. Запропоновано виділити в Особливій частині майбутнього КК України окрему главу: "Злочини проти безпеки виробництва", яка повинна бути розташована між главами "Злочини проти загальної /варіант: громадської/ безпеки" і "Транспортні злочини". Проект глави

включає в себе відповідальність за такі злочини:

- Порушення правил безпеки праці посадовою особою або інженерно-технічним працівником;
- Порушення правил безпеки робітником або службовцем виробництва;
- Порушення на виробництві санітарних правил;
- Порушення правил безпеки, встановлених для промислової продукції, будівель і споруд;
- Порушення правил вибуховонебезпечності при проектуванні, спорудженні, експлуатації вибуховонебезпечних підприємств або вибуховонебезпечних цехів;
- Порушення правил безпечного поводження з вибуховими речовинами або виробами, що їх містять;
- Порушення правил ядерної безпеки при проектуванні, спорудженні або експлуатації об'єктів атомної енергетики;
- Порушення правил безпечного поводження з радіоактивними матеріалами;
- Порушення на виробництві, при транспортуванні, збереженні або іншому використанні правил хімічної або біологічної безпеки.

Запропоновані новели включають в себе як загальні норми про відповідальність за порушення правил безпеки виробництва, які сформульовані в перших чотирьох статтях, так і спеціальні. Всі статті поділяються на частини в залежності від кваліфікаційних ознак. При їх описанні використовуються як уніфіковані певні поняття /"середньої тяжкості тілесне ушкодження", "тяжке тілесне ушкодження", "смерть однієї або декількох осіб" і деякі інші/, так і оціночні /"інші тяжкі наслідки"/. Останні поряд із значним матеріальним збитком власності, оточуючому навколишньому середовищу повинні включати й особливо тяжкі групові нещасні випадки на виробництві. В статтях про відповідальність за порушення правил безпеки праці виділені в особливо кваліфікуючий склад порушення правил проведення робіт "з підвищеною небезпекою" /включаючи гірничі і будівельні/. В спеціальних нормах визначені специфічні наслідки для виключно небезпечних виробництв і робіт, які пов'язані з використанням виключно небезпечних речовин і матеріалів: "вибух", "тяжка аварія на об'єкті атомної енергетики або катастрофа", "радіаційна аварія", "поширення небезпечних для життя і здоров'я токсичних речовин або біологічних об'єктів".

Для конструювання санкцій цих статей рекомендовані такі ви-

хідні положення: 1/ вони мають бути достатньо гнучкими, надавати суду можливість індивідуалізації покарання в залежності від тяжкості злочинів і ознак суб'єкту – працівника виробництва, відповідального за дотримання безпеки; 2/ їх необхідно ранжувати в різних статтях залежно від основного безпосереднього об'єкту /безпеки відповідного виду/, а в межах статті – від тяжкості можливих наслідків: чим вище встановлений регулятивними нормами рівень безпеки і чим небезпечніше очікувана шкода, тим суворішою має бути санкція відповідної статті або її частини; 3/ за діяння, криміналізація яких обумовлена застосуванням до суб'єкту адміністративної або дисциплінарної преюдиції, уявляється можливим передбачити в санкціях основні покарання у вигляді штрафу в альтернативі з позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю; 4/ типовим видом покарання мають виступати виправні роботи, обмеження свободи і, можливо, арешт; 5/ виходячи із тенденцій фактичної пеналізації і завдань загального попередження злочинів проти безпеки виробництва необхідно зберегти санкції у вигляді позбавлення свободи тільки у випадках настання людських жертв, виробничих катастроф, інших особливо тяжких наслідків. Граничним терміном позбавлення волі за окремі види злочинів може бути 10 років – за порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах /цехах/ і об'єктах атомної енергетики; 6/ з метою виконання завдань спеціального попередження необхідно передбачити в статтях, що запропоновані, як факультативне додаткове покарання позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю /крім тих частин, де воно буде передбачено як основне покарання/.

Глава забезпечена приміткою: "Не є злочином нанесення шкоди безпеці виробництва в результаті виправданого виробничого ризику. Забороняється виробничий ризик, якщо його проведення завідомо створює загрозу для життя або здоров'я людей, або настання інших тяжких наслідків".

Ш. Пропонується в Загальній частині нового КК України: 1/ при визначенні злочину включити до найбільш значних об'єктів кримінально-правової охорони /якщо вони в статті КК будуть названі/ і безпеку виробництва; 2/ сформулювати положення про відповідальність деяких суб'єктів /в тому числі посадових осіб та інших працівників виробництва/ з 18 років, супроводивши його відповідним переліком статей Особливої частини КК; 3/ у статті, де буде встановлене покарання у вигляді позбавлення права займати певні посади або зай-

матися певною діяльністю, спеціально оговорити умови можливого застосування судом до операторів технічних систем такої міри на якийсь час або навіть безстроково як додаткове покарання.

IV. До проекту нової Конституції України запропоновано:

I/ виділити як загальне положення право людини на охорону життя - вищу природну людську цінність; 2/ закріпити як спеціальне положення право громадян на охорону життя і здоров'я в процесі трудової діяльності; 3/ сформулювати в окремій статті перелік соціальних суб'єктів, зобов'язаних забезпечити охорону праці і безпеку виробництва: "Держава, її органи, підприємства, установи, організації, кооперативи, незалежно від форм власності, які використовуються, а також окремі наймачі зобов'язані турбуватися про охорону праці, покращення її умов і наукової організації, створення безпечних і нешкідливих виробництв, про скорочення, а в подальшому і в повному витісненні тяжкої фізичної праці на основі комплексної механізації і автоматизації у всіх сферах трудової діяльності людини!"

У. Рекомендовано, поки не буде прийнятий новий КК, виключити з п.12 постанови Пленуму Верховного Суду України № 6 від 10 жовтня 1982 р. "Про практику застосування судами Української РСР законодавства по справах, які зв'язані з порушеннями правил охорони праці" вказівку, що різновидністю "інших тяжких наслідків" є "тривала зупинка підприємств, цехів і промислових дільниць". Такі наслідки не характерні для посягань на безпеку виробництва.

VI. Запропоновано відповідним відомствам прийняти в доповнення до п.3.1 "Положення про розслідування і облік нещасних випадків на виробництві" /затверджено Президією ВЦРПС і Держпроматомнагляду СРСР 17 серпня 1989 р. № 8-12/ спеціальне рішення про те, що в прокуратуру за місцем, де трапився нещасний випадок, власник або керівник підприємства повинен протягом доби повідомити не тільки про нещасний груповий випадок або смертельний наслідок, але і про нещасні випадки, поєднані з причиненням одному потерпілому середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження.

Основні положення дисертації опубліковані в наступних роботах:

I. Монографії

I. Уголовно-правовая охрана безопасности общественного производства /развитие уголовного законодательства, его социальная

обусловленность, юридические признаки составов преступлений/. - Харьков: Укр. юрид. акад., 1991. - 12 друк. арк. - Рукопис деп. в ІНІСН АН СРСР, № 45741 від 12.12.91.

2. Уголовная ответственность за нарушение правил при производстве строительных работ. - Харьков: Вища школа, 1977. - 6,4 друк. арк.

II. Підручники, навчальні посібники, тексти лекцій

1. Уголовная ответственность за нарушение правил при производстве строительных работ: Текст лекций. - Харьков: Юрвуз, 1975. - 2,5 друк. арк.

2. Ответственность за преступное нарушение правил безопасности промышленного производства: Учеб. пос. - Харьков: Юрид. ин-т, 1976. - 2,5 друк. арк.

3. Ответственность за нарушение правил техники безопасности на производстве. - Киев: Вища школа, 1984. - 4,0 друк. арк.

4. Кримінальне право НДРІ. Частина Загальна: Підручник. - Аден: Юрид. ф-т Аденського ун-ту, 1984. - 17,6 друк. арк. /у спів-авт., арабською мовою/.

5. Квалификация преступных нарушений правил безопасности социалистического производства: Учеб. пособие. - Киев: УМК ВО, 1988. - 3,49 друк. арк.

6. Уголовная ответственность за нарушение правил охраны труда: Учеб. пособие. - Киев: УМК ВО, 1990. - 3,49 друк. арк.

7. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони праці: Навч. пос. - Київ: НМК ВО, 1991. - 3,25 друк. арк.

8. Необережність та її види: Текст лекцій. - Харків: Юрид. ін-т, 1991. - 1,39 друк. арк.

III. Статті, тези доповідей, наукових повідомлень та виступів

1. Призначення покарання за злочини, передбачені ст. 219 КК УРСР // Рад. право. - 1974. - № 8. - 0,3 друк. арк. /у співавт./.

2. Охрана нормами УК СССР безопасности новых видов промышленного производства // Вопр. гос-ва и права развитого соц. общ-ва: Тез. респуб. конф. - Харьков: Юрвуз, 1975. - 0,1 друк. арк.

3. Некоторые вопросы уголовной ответственности за нарушения правил при производстве строительных работ // Уголовно-правовые средства борьбы с нарушениями правил охраны труда в различных отраслях народного хозяйства СССР в условиях научно-технического прогресса: Сб. матер. науч.-практ. конф. - Москва, 1976. - 0,4 друк. арк.

4. Ответственность за преступное нарушение правил при производстве строительных работ: Комментарий УК РСФСР // Сов. юстиция. - 1978. - № 17. - 0,5 друк. арк.

5. Особенности установления причинной связи по делам о преступных нарушениях правил безопасности социалистического производства // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства: Крат. тез. докл. и науч. сообщ. респуб. науч. конф. 21-23 нояб. 1978 г. - Харьков: Дрвуз, 1978. - 0,13 друк. арк.

6. Суб"ект злочинного порушення правил при проведенні будівельних робіт // Рад. право. - 1979. - № 11. - 0,5 друк. арк.

7. Ответственность за преступное нарушение правил безопасности горных работ // Соц. законность. - 1981. - № 12. - 0,5 друк. арк. /у співавт./.

8. Причинная связь при преступном нарушении правил безопасности социалистического производства // Проб. соц. законности. - Харьков: Вища школа, 1982. - Вып.9. - 0,5 друк. арк.

9. Деякі питання кваліфікації злочинних порушень правил охорони праці // Рад.право. - 1983. - № 3. - 0,5 друк. арк. /у співавт./.

10. Обязанности органа внутренних дел по установлению причинной связи при совершении автотранспортных происшествий // Актуальные проблемы совершенствования административной деятельности органов внутренних дел в условиях развитого социализма: Сб.науч. труд. - Киев: ВШ МВД, 1983. - 0,5 друк. арк.

11. Науково-технічний прогрес і проблеми відповідальності за необережні злочини в СРСР // Щорічний журнал "Право". - Аден: Юрид. ф-т Аденського ун-ту, 1984. - № 3 и 4. - 0,5 друк. арк. /арабською мовою/.

12. Некоторые вопросы совершенствования уголовно-правового обеспечения безопасности производства // Правовая реформа и проблемы ее реализации. Тез. докл. и сообщ. регион. науч.-практ. конф. 14-15 сент. 1989г. - Краснодар, 1989. - 0,12 друк. арк.

13. Некоторые вопросы уголовной ответственности за нарушения правил охраны труда в системе АПК // Пробл. соц. законности. - Харьков: Вища школа, 1989. - Вып. 23. - 0,3 друк. арк.

14. Квалификация преступных нарушений правил охраны труда и безопасности работ, сопряженных с повреждением /уничтожением/ социалистического имущества // Правовые и специальные средства охра-

ны социалистической собственности: Тез. выст. к област. науч.-практ. конф. /часть I/. - Харьк. ВК МВД СССР, 1989. - 0,2 друк.арк.

15. Обсуждение проекта Основ уголовного законодательства // Вестн. Моск. ун-та. - Серия II: Право. - 1989. - № 3. - 1,6 друк. арк. /у співавт./.

16. Научно-технический прогресс и совершенствование уголовно-правовых норм, обеспечивающих безопасность производства // Актуальные проблемы формирования правового государства: Крат. тез. докл. и науч. сообщ. респуб. науч. конф. - Харьков, 1990. - 0,13 друк. арк.

17. Использование компьютерной техники при изучении уголовного права в Харьковском юридическом институте // Компьютерные технологии и их практическое использование в праве и правоохранительной деятельности. Тезисы науч.-технич. семинара. - Москва: Фрид. ф-т МГУ. - 1990. - 0,05 друк. арк.

18. Совершенствование уголовного законодательства о преступлениях против производственной безопасности // Пробл. соц. законности. - Харьков: Вища школа, 1991. - Вып.26. - 0,31 друк. арк.

19. Объект преступного нарушения правил охраны труда // Пробл. соц. законности. - Харьков: Вища школа, 1991. - Вып.25. - 0,38 друк. арк.

20. Конституционная обусловленность охраны нормами УК безопасности и безвредности производства // Проблемы обеспечения законности в механизме правоприменения. Межреспуб. науч.-практ. конф.: Тез. докл. - Волгоград, 1991. - 0,1 друк. арк.

21. Досвід проведення занять з кримінального права у Харківському юридичному інституті з використанням рейтингової системи оцінки успішності навчання студентів // Рейтингова система оцінки успішності навчання студентів: Зб. наук. праць. - Київ: НМК ВО, 1992. - 0,4 друк. арк.

22. Конституция Украины и охрана нормами УК безопасности и безвредности производства // Проблемы борьбы зі злочинністю в Україні. Тез. допов. і повід. на респуб. наук. конф. - Київ, 1992. - 0,1 друк. арк.

23. НТП і питання кримінально-правової охорони безпеки виробництва // Правова держава: Респуб. міжвідомч. зб. наук. праць. - Київ. - Вип. I. - 1992. - 0,5 друк. арк.

24. Конституція і кримінально-правова охорона безпечності виробництва // Рад. право. - 1992. - № 10. - 0,5 друк. арк.

IV. Методичні вказівки та розробки

1. Методические указания по научно-исследовательской работе студентов на кафедре уголовного права. - Харьков: Юрид. ин-т, 1976. - 2,5 друк. арк. /у співавт./.
2. Методические указания по научно-исследовательской работе студентов на кафедре уголовного права. - Харьков: Юрид. ин-т, 1978. - 3,25 друк. арк. /у співавт./.
3. Методические указания и задания по советскому уголовному праву. Часть Особенная. - Харьков: Юрид. ин-т, 1978. - 3,8 друк. арк. /у співавт./; 1981. - 3,8 друк. арк. /у співавт./; 1985. - 3,9 друк. арк. /у співавт./.
4. Методические указания и задания по советскому уголовному праву. Часть Общая. - Харьков: Юрид. ин-т, 1978. - 3,8 друк. арк. /у співавт./; 1981. - 3,8 друк. арк. /у співавт./; 1985. - 3,5 друк. арк. /у співавт./.
5. Програма курсу "Кримінальне право НДРІ". - Аден: Юрид. ф-т Аденського ун-ту, 1984. - 1,5 друк. арк. /у співавт., арабською мовою/.
6. Методичні вказівки і завдання з кримінального права НДРІ. Частина Особлива. - Аден: Юрид. ф-т Аденського ун-ту, 1985. - 3,0 друк. арк. /у співавт., арабською мовою/.
7. Методические указания и раздаточный материал к самостоятельной работе студентов по курсу "Советское уголовное право. Часть Особенная". - Харьков: Юрид.ин-т, 1990. - 2,56 друк. арк. /у співавт./.
8. Методические указания и раздаточный материал к самостоятельной работе студентов по курсу "Советское уголовное право. Часть Особенная". - Харьков: Юрид. ин-т, 1991. - 3,95 друк. арк. /у співавт./.
9. Методические указания и раздаточный материал к самостоятельной работе студентов по курсу "Советское уголовное право. Часть Общая". - Харьков: Укр. юрид. акад., 1991. - 3,49 друк.арк. /у співавт./.

Відповідальний випусковий М.І.Бажанов

Підп. до друку 17.02.93. Формат 60x84 1/16. Папір друк. №2.
Друк офсетний. Умовн.-друк.арк. 2,0. Облік.-вид.арк. 2,0.
Тираж 50 прим. Зам. № 561. Безплатно.

Харківське орендне поліграфічне підприємство.
310093, Харків, вул.Свердлова, 115.

470680

AB 26.85

AB 26.857